

ՀՏԴ 809.198.1

Հայոց լեզու

ՆԵՐԳՈՅԱԿԱՆ ՀՈԼՈՎԻ ԻՄԱՍՏԱՅԻՆ ԴՐՄԵՎՈՐՈՒՄԸ ԳՐԱԲԱՐՈՒՄ ԵՎ ՄԻՋԻՆ ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ (ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԴԻՏԱՐԿՈՒՄ)

Վարդուհի ՊՈՂՈՍՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ ներգոյական հոլով, իմաստի դրսևորում, հատուկ վերջավորություն, նախդիր, գրաբար, միջին հայերեն, եզակի թիվ, հոգնակի թիվ, սեռական-տրական հոլով, հայցական հոլով, վերլուծական կազմություն:

Ключевые слова: предложный падеж, семантическое представление, особое окончание, предлог, древнеармянский и среднеармянский язык, единственное число, множественное число, дательный падеж, винительный падеж, аналитическая конструкция.

Key words: prepositional case, semantic manifestation, peculiar ending, preposition, Old and Middle Armenian, singular, plural, dative case, accusative case, analytic construction.

В. Погосян

Семантическое представление предложного падежа в грабаре и в среднеармянском языке/общий обзор/

Изучив функционирование предложного падежа в древнеармянском(грабар) и среднеармянском языке, мы пришли к следующим выводам: в грабаре и на первом этапе среднеармянского языка предложный падеж особых дифференцирующих окончаний не имел и всегда выступал с предлогом "ի", который большей частью употреблялся в форме дательного падежа единственного числа и винительного падежа множественного. То есть, было предложное сочетание, посредством которого реализовалось значение предложного падежа. На втором этапе среднеармянского языка у предложного падежа появляется особое окончание "ում", имевшее, однако, строго ограниченное употребление, поскольку предпочтение по-прежнему отдавалось аналитической конструкции.

V.Poghosyan

Semantic Manifestation of the Prepositional Case in Grabar and Middle Armenian/general review/

Having studied the use of the prepositional case in Old and Middle Armenian, we have come to the following conclusion: in Old and Early Middle Armenian the prepositional case had no peculiar differentiating endings and always was used with the preposition "ի", which was mainly used in the form of the dative case of singular and the accusative case of plural. In other words, there was prepositional combination by means of which the meaning of the prepositional case was realized. In late Middle Armenian the prepositional case acquired a peculiar ending "ում", which strongly limited its usage, as non-prepositional analytic construction was still preferable.

Ուսումնասիրելով ներգոյական հոլովը գրաբարում (հին հայերեն) և միջին հայերենում՝ եկել ենք հետևյալ եզրակացության.գրաբարում և միջին հայերենի առաջին ենթաշրջանում ներգոյական հոլովը հատուկ տարբերիչ վերջավորություն չունի. այն միշտ ուղեկցվում էր **ի** նախդրով, որը մեծ մասամբ դրվում էր եզակի տրականի և հոգնակի հայցականի վրա, այսինքն՝ նախդրավոր կապակցություն էր, որի միջոցով արտահայտվում էր ներգոյական հոլովի իմաստը: Իսկ միջին հայերենի երկրորդ ենթաշրջանում ի հայտ եկավ **ում** հատուկ վերջավորությամբ ներգոյականը,որը խիստ սահմանափակ կիրառություն ուներ, քանի որ առաջնությունը դարձյալ գրաբարյան վերլուծական ձևին էր պատկանում:

? ներգոյական հոլովը հայոց լեզվի զարգացման տարբեր փուլերում ունեցել է տարբեր դրսևորումներ, մինչև որ միջին գրական հայերենի երկրորդ ենթաշրջանում ի հայտ եկավ **ում** վերջավորությամբ կազմությունը:

Հին հայերենում ներգոյական հոլովը հատուկ տարբերիչ վերջավորություն չունի:Այդ պատճառով էլ նրան միշտ ուղեկցում էր **ի** նախդիրը,որը հանդես էր գալիս որպես ներգոյականը նման հոլովներից տարբերակող լրացուցիչ միջոց,այսինքն՝ նախդրավոր կապակցություն էր, որի միջոցով արտահայտվում էր ներգոյական հոլովի իմաստը: Այսպիսով՝ գրաբարում ներգոյական հոլովի իմաստն արտահայտելու համար **ի** նախդիրը դրվում էր *եզակի տրականի* և *հոգնակի հայցականի* վրա: Եզակի թվում ներգոյականն ունի հետևյալ դրսևորումները.

ա) նման էր լինում տրականին բոլոր այն դեպքերում, երբ վերջինս տարբերվում էր սեռականից, ինչպես՝ **ի միում, յառաջնում, ի հնում, ի նորում, ի տնդոջ, յայգոջ, ի տարւոջ** և այլն: Օրինակ՝

Ձոր տննելու Շապիոյ՝ կշտամբեաց զնա բանիւր յանդիման զօրաց իւրոց, և զաչս նորա կուրացոյց՝ որպէս զՍնդնկիային այնու ի հնումն: (3, 332)

բ) Որոշ ժամանակացոյց բառերի դեպքում վերջանում էր **-նան**-ով, մինչդեռ սեռական-տրականը կարող էր ունենալ այլ ձև՝ *սեռական-տրական՝ ամսոյ (ամսնան-ի կողքին), ներգոյական՝ յամսնան* և այլն:

գ) Ուով հիմքերի դեպքում նման էր լինում հայցականին, այսինքն՝ առանց որևէ վերջավորության՝ **ի քուն, ի լուր, ի թիւ, ի սուգ, ի հաւատ, ի վիհ, ի գաւիթ** և այլն, օրինակ՝

Իսկ իբրև ննխնցաւ դի նորա՝ հրամայէ ընկննուլ ի վիհ մեծ և ծածկել: (3, 62)

Ընդ որում՝ այս հոլովման պատկանող որոշ բառեր ներգոյականի իմաստն արտահայտելիս կարող են ստանալ սեռական-տրականից տարբեր **ի կազմիչը՝ ի բերանի, ի գիշերի, ի կասկածի, յերազի, ի սահմանի** և այլն, օրինակ՝

Լեզուն միայն կայր կենդանի ի բերանի նորա: (4, 280)

դ) Հաստուկ անունների դեպքում ևս նման էր հայցականին՝ **ի հռոմ, ի Թիւ, յԱնի, յԱրտաշատ, յԱշտիշատ, յԵրուսաղեմ** և այլն, օրինակ՝

Որում հաւանեալ Տիգրան, կանգնեաց զՈղիմպիական պատկերն Դիոսի յամուրն յԱնի, և զԱթենայն ի Թիւ, և զԱրտնմիդայ զմիւս պատկերն յԵրիզայ, և զԵփեստուն ի Բագայառինջ: (3, 146)

Այս դեպքում ևս կարող էին ստանալ **ի կազմիչը՝ ի հռոմի, ի Տարսուհի** և այլն: Օրինակ՝

Նույնպէս և եղբայր նորա Փղոռիանոս սպանաւ յետ ութսուն և ատուր ի Տարսուհի: (3, 260)

ե) Մյուս բոլոր դեպքերում նման էր սեռական-տրականին՝ **յամի, յերկրի, ի քաղաքի, ի մատենին, ի շաբաթու, ի ծովնգեր, ի կոտորման, ի սկզբան, ի մանկութեան, ի բերդի, ի սրտի** և այլն: Օրինակ՝

Ձոր առեալ Ածդահակայ, ոչ միայն վասն նննգին որ ի սրտի իւրում, այլ և վասն գեղեցկութեանն, առաջին իւրոց կանանցն կարգէ և զչարտութիւնն ի ներքոյ ոստայն հինու: (3, 94)

զ) Հոգնակի ներգոյականը միշտ նման էր լինում հոգնակի հայցականին՝ նրանից տարբերվելով միայն **ի նախդրի առկայությամբ՝ յաւուրս, ի բանս, ի բաղանիսն, ի կերակուրս, յրմպելիս, ի հովիտս, յանկրդինս, ի խրախճանութիւնս** և այլն:

Ձայս և որ այլ այսպիսիք բազումք, երբ մերոյ աշխարհիս խարտեաշս և մերուակն, անձնեայն և թիկնաւետն, առգաբարձն և գեղեցկոտն, պարկեշտն ի կերակուրս և յրմպելիս, և ի խրախճանութիւնս օրինատու: (3, 86)

Միջին հայերենում ներգոյական հոլովի իմաստի արտահայտման հիմնական միջոցը մնում էր գրաբարյան կազմությունը, հատկապես առաջին ենթաշրջանում. այն էր՝ **ի նախդիր+եզակի սեռական-տրական**, ինչպէս՝ *ի մահու, ի մտին, ի գիշերի, ի տուրնջեան, ի ծերութեան, ի զբաղման, ի սննեկին, յանձին, ի խրախճանի, և հոգնակի հայցական՝ ի բարձունս, ի տունս, ի սերմանս, ի յայրս, ի փապարս* և այլն: Օրինակ՝

Եզակի՝

Որքան որձակն էր կենդանի՝

Հաւերն կային ի խրախճանի... (5, 140)

Հոգնակի՝

Իսկ կէսքն կուսութեամբ զանձինս պահեցին,

ի յայրս և ի փապարս լերանց բնակէին... (6, 109)

Ինչպէս գրաբարում, այնպէս էլ միջին հայերենում կարող ենք հանդիպել *ներգոյական* հոլովի իմաստի արտահայտման ևս մի եղանակի՝ **ի նախդիր+եզակի հայցական**, սակայն, եթե գրաբարում, ինչպէս արդեն նշել ենք, այս կազմությամբ ներգոյականի իմաստն արտահայտվում էր միայն **ո**-ով հիմքերի և *հատուկ անունների* դեպքում, ապա նույնը չենք կարող ասել միջին հայերենի մասին. այստեղ տարբեր հոլովումների պատկանող բառեր կարող են ներգոյականի իմաստն արտահայտել վերոհիշյալ եղանակով, ընդ որում, միևնույն բառը կարող է այդ իմաստն արտահայտել և՛ եզակի տրականի, և՛ եզակի հայցականի միջոցով, ինչպէս օրինակ՝ **ի հրոյ և ի հուր, ի մէջիսի և ի մէջիս, յարգանդի և յարգանդ, ի տան և ի տուն** և այլն: Օրինակ՝

ի մէջիսին դու մի ննջալ,

Փոքր բանի մի տրտնջալ: (5, 181)

Յորժամ ի մէջիւ նստիս, հարբենաս, ուղղել կարես ոչ.

Զապազն ի քնզ պարծանք հաշվես, գամոթոդ տնդն գիտես ոչ... (7,50)

Ինչ վերաբերում է հատուկ անուններին, այստեղ ևս *ներգոյականի* իմաստն արտահայտվում է եզակի հայցականով *ի Բաբելոն, ի Թարվէզ, ի Լիբանան* և այլն.

Յարգրումցի էր Շահապազ Մահդասին,

Նստեր *ի Թարվէզ*, որ Շահաստան ասին... (5,199)

Ինչպես գրաբարում, միջին հայերենում ևս *տնդի* և *ժամանակի* իմաստ արտահայտող մի քանի բառեր, որոնք որպես ձևական ընդհանուր հատկանիշ ունեն հիմքի *ի* հանգը, ներգոյականի իմաստն արտահայտում են *ի նախդրի* և *ոչ* ցուցիչով տրականի միջոցով¹, ինչպես՝ *ի տնդոց, ի տարուց, յայգուց, յնկնդնցուց* և այլն: Օրինակ՝

Յայգուց հոր փորէ,

Շաղգամն ու բողկն հորէ: (5,153)

Միջին հայերենում լայն տարածում է գտնում *սնտական-տրական* հոլովով և *մնջ* կապով *ներգոյական* հոլովի իմաստի արտահայտման նկարագրական եղանակը՝ *հրոյն մէջ, աղբրի մէջն, փորձութեան մէջն, մէջիսի մէջն, ջրին մէջն, սրտիս մէջն*, ինչպես՝

Աղէկ կանանչ չիման լինի,

Խաշած գառն, բոլոր սինի,

Յուրս *աղբրի մէջ*՝ մի կուծ գինի,

Խմեք, եղբարք իմ, ցնծալով... (5,80)

Ընդ որում, *մէջ* կապի հետ միաժամանակ կարող ենք հանդիպել *ի* նախդիրը, այսինքն՝ *ի+մէջ+սնտական-տրական* հոլով, ինչպես՝ *ի մէջ տնդնին, ի մէջ գիշերին (գիշերոյ), ի մէջ հանդիսի, ի մէջ պառչին, ի մէջ թփերին, ի մէջ լուսոյ, ի մէջ այգոյ* և այլն.

Պլպուլն գայն տնսաւ ասաց գոհութիւն,

Յամենայն բերանոյ օրինաբանութիւն,

Թագաւորին երկնից փառաբանութիւն

Տեսայ աչօք ըզվարդն *ի մէջ թրփերին*: (6,237)

Այսպիսով՝ թե՛ գրաբարում և թե՛ միջին հայերենում ներգոյական հոլովի իմաստը մեծ մասամբ արտահայտվում էր *ի* նախդրի և եզակիում *տրականի*, հոգնակիում *հայցականի* միջոցով: Միակերպության (համաբանության) օրենքը պահանջում էր, որ կամ հոգնակին հետևեր եզակիին, և կամ եզակին՝ հոգնակիին. առաջին դեպքում ներգոյականը կնույնանար բացառականի հետ, իսկ երկրորդ դեպքում՝ նախդրիվ հայցականի հետ: Այս պատճառով էլ ներգոյականի կազմության հին օրենքը ջնջվեց, և նրա փոխարեն տարածվեցին *կը* ճյուղի բարբառներում վերոհիշյալ *մնջ* կապով կազմված ձևերը, իսկ *ում* ճյուղի բարբառներում՝ *ում* մասնիկով կազմված ձևերը: Վերջինս ի հայտ եկավ միջին հայերենի երկրորդ ենթաշրջանում, այն էլ՝ միայն եզակի ներգոյականը կազմելու համար: Հոգնակի ներգոյական միջին հայերենի շրջանից վկայված չէ: Ում ներգոյականի վերջավորությունն ուներ խիստ սահմանափակ կիրառություն (քանի որ առաջնությունը դարձյալ գրաբարյան վերլուծական ձևին էր պատկանում). այս վերջավորությամբ ներգոյականի կարող ենք հանդիպել մեծ մասամբ Նաղաշ Հովնաթանի բանաստեղծություններում, ինչպես՝

Ես կատու եմ՝ մկան եաղի,

¹ Ըստ Լ.Ս. Հովսեփյանի՝ այս *ոչ*-ը ևս միջին հայերենի երկրորդ ենթաշրջանում եղել է ներգոյական հոլովի հատուկ վերջավորություն, որը վկայված է գրաբարից, սակայն, ի տարբերություն *ում* վերջավորության, չի տարածվել և չի ընդհանրացվել: Ներգոյականի *ոչ* վերջավորությունը ձևով և ծագումով համընկնում է *ոչ* հոլովման եզակի սնտական-տրական հոլովի ցուցչի հետ, սակայն վերջինս հիմնականում վերապահվում էր անձինք, հատկապես ազգակցական կապեր նշանակող անուններին, իսկ այդ անունները կամ ներգոյական հոլով ընդհանրապես չունեն, կամ այն կազմում են նկարագրական եղանակով: Մինչդեռ այն անունները, որոնք եզակի ներգոյականում ստանում են *ոչ* վերջավորությունը, մեծ մասամբ տնդի և ժամանակի իմաստ են արտահայտում և հիմնականում որպես ձևական ընդհանուր հատկանիշ ունեն հիմքի *ի* հանգը: Կարևոր տարբերակիչ հատկանիշ է նաև այն, որ այս բառերը, եզակի սնտական-տրականում երբեք հանդես չեն գալիս *ոչ* վերջավորությամբ: Այսպիսով՝ դրանք համանուն ձևայիններ են, և հենց այդ համանունության պատճառով էլ *ոչ* վերջավորությամբ ներգոյականը լայն տարածում չի գտնում և դուրս է մղվում լեզվի հոլովման համակարգից՝ իր տնդը գիշերով *ում* ներգոյականի հատուկ վերջավորությամբ (տես՝ Ալեքսարկներ միջին գրական հայերենի պատմության, Բ, Երևան, 1975թ., էջ 77):

Արտուր մնալ էր նաև դադի,
 Չարուխ շինեմ Ղարաբաղի՝
 Ով որ եկել է ինձ թաղի:(5,98)

Այս, երանի էն դամն,
 Որ կերայ հալին անդամն,
Բերանում մնաց համն,

Այ տեր, բեր, լից խմենք ջամն...(5,148)

Ում-ը վկայված է գրաբարից. այն եղել է եզակի տրականի վերջավորություն¹, և քանի որ եզակի ներգոյականի իմաստն արտահայտվում էր եզակի տրականի միջոցով, ինչպես օրինակ՝ *ի հնում, ի նորում, ի միում, յառաջում* և այլն, ապա, ժամանակի ընթացքում լայն տարածում ձեռք բերելով, դառնում է ներգոյականի հատուկ վերջավորություն: Սկզբնապես տեղ և ժամանակ ցույց տվող մի քանի անունների վրա է տարածվել, այնուհետև ընդհանրացել և հաստատվել ժամանակակից արևելահայերենում, որին էլ վիճակված էր դառնալ աշխարհաբար լեզվի երկու գրական տարբերակների հիմնական սահմանագատիչ հատկանիշներից մեկը:

Համառոտագրություն

1. Լ.Հովսեփյան, Ակնարկներ միջին գրական հայերենի պատմության, Բ., Երևան, 1975:
2. Գ.Ջահուկյան, Հին հայերենի հոլովման սիստեմը և նրա ծագումը, Երևան, 1959:
3. Մ.Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց, Երևան, 1981:
4. Եղիշէ, Վասն Վարդանայ և հայոց պատերազմին, Երևան, 1989:
5. Ն.Հովնաթան, Տաղեր, Երևան, 1957:
6. Գ.Աղթամարցի, Երևան, 1963:
7. Ն.Քուչակ, Հայրենի կարգաւ, Երևան, 1957:
8. Ա.Աբրահամյան, «Գրաբարի ձեռնարկ», Երևան, 1976թ.:
9. Ռ.Ս.Ղազարյան, Հ.Մ.Ավետիսյան, Միջին հայերենի բառարան, Երևան, 1992:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Վարդուհի Պողոսյան – ԱրՊՀ ասպիրանտ

E-mail: pogosyanseyran2010@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է ներաշխարհվել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, ք.գ.դ. Լ. Հովհաննիսյանը:

¹ Ում-ի հիմք ունեցող որոշ բառերի դեպքում տրականն ունենում է մ վերջավորությունը, որից առաջ հիմքակազմ **ա**-ն փոխվում է **ու**-ի՝ հայերենի պատմական հնչյունափոխության սովորական կանոնով՝ *նորոյ-նորում, միոյ-միում, հնոյ-հնում* և այլն (տես՝ Գ.Ջահուկյան, Հին հայերենի հոլովման սիստեմը և նրա ծագումը, Երևան, 1959թ., էջ 87):